

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה

22261 70%

מועד חורף תשפ"ו 2026

הפתרון נכתב על ידי רועי אדחוח (רכז),
תמרה רויטמן, איילת כהן, יאיר רוטשילד ונועה זגורי

מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

פרק ראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה (חובה)

שאלה 1

סעיף א'

הנאצים השתמשו בתעמולה במטרה להחדיר את היסודות העיקריים של האידאולוגיה שלהם ולשנות את דרכי ההתנהגות המסורתיות. מטרת התעמולה הייתה להשליט את אורח המחשבה והפעולה של הנאצים בחיי היומיום על כול היבטיהם, בחוג המשפחה ומחוצה לה. בנוסף, מטרה חשובה של התעמולה הייתה הדגש על היהודי כאויב העם הגרמני וכך הלבשה את האידאולוגיה הגזענית על האנטישמיות המסורתית.

- המטרה שבאה לידי ביטוי במקור הראשון- מדברי שר הפנים של גרמניה, ד"ר פריק, בטקס פתיחת האולימפיאדה בברלין היא עליונות הגזע הארי דרך ההערכה להישגים ורוח האבירות אותם ביקשה גרמניה הנאצית להנחיל בקרב עמה " רוח הספורטיביות היא רוח האבירות וההערכה להישגים".
- העמדה בנוגע לעריכת האולימפיאדה בברלין העולה מקטע המקור השני היא הצגת השליליות שבבחירת עריכת האולימפיאדה בברלין. שכן הקריקטורה מאת ג'ון הנרי אמשוויץ שפרסמה המועצה הבריטית האנטי נאצית בבריטניה בשנת 1935 מציגה את הנאצים כזקופים וחזקים לעומת היהודים ומתנגדי השלטון (קתולים, חבר איגוד העובדים וספורטאים לא פוליטיים) כמובסים אשר כלואים אחורי סורג וברח.

עמדת קטעי המקור שונה שכן מקור ההבדלים נעוץ במקום ובמחבר המקור. קטע מקור ראשון נכתב על ידי שר הפנים הגרמני אשר מציג את העמדה הרשמית שתצא לקהל הרחב ולכן עליה להיות זהירה ולכן מתייחסת אל העם הגרמני בלבד ולחשיבות עליונותו, בעוד שקטע המקור השני פורסם על ידי המועצה הבריטית האנטי נאצית שבאה להציג את שליליות עריכת האולימפיאדה בברלין- הרי שכל מתנגדי השלטון ובפרט היהודים לא יזכו ליחס הוגן.

סעיף ב'

העקרונות שבאים לידי ביטוי במדיניות הסדר החדש:

- חלוקת אירופה על פי גזעים – היטלר חילק את עמי אירופה לפי תורת הגזע: גזע האדונים (הארים), גזעים 'נורדים רדומים' שניתן לשקמם כמו הבריטים והסקנדינבים וגזע המשרתים (הסלבים). היחס לאוכלוסייה נקבע לפי מקומה במדרג הגזעים. ליהודים ולצוענים לא היה מקום ב-'סדר החדש'.
- מרחב מחייה לגזע הארי – היטלר רצה להרחיב את שטחי גרמניה לכיוון מזרח, על חשבון פולין וברית המועצות. היטלר התכוון לשעבד את העמים הסלאבים לצרכי הרייך. בנוסף, הכיבושים המתמשכים ישמרו על קיומה של המלחמה שהייתה הכרחית עבור היטלר, הן כדי לשמור על שלטונו והן אידאולוגית.

מדיניות הסדר החדש קידמה את מימוש העקרונות האלה בשטחים שכבשה:

1. תוכנית 'לבנס-בור' – לאחר כיבוש השטחים במזרח אירופה נחטפו נשים מקומיות בעלות מראה ארי, על מנת שישמשו כשפחות מין להגדלת הילודה הארית. בנוסף, נחטפו ילדים משטחי הכיבוש בעלי מראה ארי, ועברו תהליך של 'גירמון': הועברו למשפחות אריות בגרמניה וחונכו על בסיס האידאולוגיה הנאצית כדי להשתלב ברייך.
2. ניצול שטחי הכיבוש – גרמניה ניצלה את האוכלוסיות הכבושות לטובת עבודות כפייה בתנאים קשים. בנוסף, גרמניה ניצלה את אוצרות הטבע ומשאביהן של המדינות הכבושות, על ידי העברת משאבים ועובדים למפעלים גרמניים, גניבת יצירות אומנות ועוד.

3. חיסול האינטליגנציה הסלאבית – הנאצים חששו מהמשכילים הסלאבים שיעוררו את העמים הסלאבים נגד שלטון הנאצים. חיסול האינטליגנציה הסלאבית נעשה בשטחי הכיבוש באמצעות רצח, מאסר במחנות ריכוז, גירוש וסגירת מוסדות השכלה. כל זאת במטרה למנוע כל השכלה מהעמים הסלאבים.
4. טרור כלפי האוכלוסייה – הנאצים חיזקו את שליטתם באוכלוסיות הכבושות באמצעות פעולות טרור, שנועדו להפחיד את האוכלוסייה הכבושה. הגסטאפו השתמש במלשינים ומשתפי פעולה מתוך האוכלוסייה המקומית בארצות הכיבוש הנאצי כדי לעצור, לענות ולרצוח את מי שנחשד בפעילות חתרנית נגד הרייך.
5. העברת אוכלוסייה – במסגרת הסדר החדש, הגרמנים גירשו אוכלוסייה סלאבית רבה מהשטחים הכבושים, ובמקומם יישבה תושבים גרמנים שחיו מחוץ לגרמניה. כמו כן, הייתה תכנית ליישב מיליוני גרמנים בברית המועצות ולהפוך אותה למושבה גרמנית, אך תכנית זו לא התממשה.

בספר הלימוד נאציזם, מלחמה ושואה, מאת יגאל משעול בהוצאת היי סקול, בעמוד 175, ניתן לראות את המפה של חלוקת פולין לאחר שגרמניה פלשה אליה ב 1939 כחלק ממדיניות הסדר החדש. במפה ניתן לראות את החלק המערבי אשר סופח לבריה"מ, את החלק המזרחי של פולין בו הוקם ממשל צבאי גרמני, גנרל גוברנמן, ובו הופעל טרור כלפי האוכלוסייה הפולנית וכלפי היהודים.

שאלה 2

סעיף א'

- ריכוז היהודים בגטאות ניתן את היהודים מן העולם החיצון וכלא אותם בין חומות הגטו ובודד אותם. ריכוז זה יצר תלות גדולה בשלטון הנאצי והכתיב חיים בתנאי מצוקה קשים שהובילו לאחוזי תמותה גבוהים ("השמדה עקיפה") של יהודים רבים בגטאות: הגבלת חופש תנועה; קשיי מחיה ופרנסה (רעב, תנאי תברואה ירודים והתפשטות מחלות, אבטלה, עבודות כפייה, גזרות); קושי בקבלת מידע וביצירת קשר עם אנשים מחוץ לגטו (בידוד מן העולם החיצון); מגורים בצפיפות; קושי לשמור על צלם אנוש בתנאים תת־אנושיים; שבירת מסגרות המשפחה והתמיכה הקודמות.
- בקטע המקור שבחרתי מתוך ספר הלימוד נאציזם, מלחמה ושואה, מאת יגאל משעול בהוצאת היי סקול, עמוד 193 "תפילה בגטו, גטו קרקוב, פולין" ניתן לראות את ההתארגנות היהודית לפעול בחשאי בתחום הרוחני- התקבצות לתפילות כחלק מניסיון להסיח את הדעת ממצאות החיים הקשה, לצד שמירה על הרוח היהודית.

סעיף ב'

בקטע המקור המצורף מאת יצחק (אנטק) צוקרמן, ממנהיגי מרד גטו ורשה, נראה כי הדיון עוסק בשאלה איך להגיב על הידיעות אודות הרצח ההמוני?

צד אחד התייחס "לשאלה מה ניתן לעשות. האם להתגונן?"

שיפר שדיבר על אחריות היסטורית הציג את המידע על הוצאת של 80 אלף יהודים באותה עת, אך האם להמשיך לסכן את שאר חיי היהודים מבלי לנקוט אצבע? אך צוקרמן ביקש קודם לעסוק בשאלה האם להפיץ את השמועה על הפתרון הסופי בקרב היהודים " אם אין אנו מסוגלים להציל – לפחות שהיהודים ידעו!" שכן גם אם לא נוכל להציל את היהודים, כדאי להפיץ את המידע שהגיע.

- הנסיבות שהובילו להחלטה לצאת למרד בגטו ורשה באפריל 1943 - בהקמתו של גטו ורשה (על שני חלקיו: הגטו "הגדול" והגטו "הקטן") באוקטובר 1940 רוכזו כחצי מיליון יהודים. מדובר על כ-30% מאוכלוסיית ורשה – שנדחסו לשטח של פחות מ-3.5 קילומטרים רבועים – 2.4 אחוזים משטחה של ורשה.
- כ- 100,000 מהיהודים בגטו מתו באופן עקיף עקב תנאי המחיה הקשים (רעב, קור, מחלות וכו'). בין יולי 1942 לספטמבר 1942 נשלחו 300,000 מיהודי ורשה לאומשלגפלץ ("כיכר השילוחים") בקרונות משא להשמדה בטרבלינקה. באוקטובר 1942 הופסקו השילוחים. בהתאם לחולשת הנהגת היודנראט (בעיקר לאחר התאבדותו של יו"ר היודנראט אדם צ'רניאקוב ב-23 ביולי 1942), ובהתאם לתמיכת תושבי הגטו שחרדו לגורלם הצפוי, המורדים, רובם חברי תנועות הנוער, שהתחלקו לשני ארגוני הלחימה – אי"ל (ארגון יהודי לוחם שחבריו השתייכו ל'שומר הצעיר', 'דרור' ו'עקיבא' – מפקדו: מרדכי אנליביץ') ואצ"י (ארגון צבאי יהודי שחבריו השתייכו לתנועה הרוויזיוניסטית – מפקדו: פאוול פרנקל), החליטו שבפעם הבאה שהגרמנים ייכנסו כדי לבצע אקציה, הם ימרדו בהם. ב-18 בינואר 1943 נכנסו הנאצים כדי לבצע אקציה (ארגון משלוחים להשמדה) נוספת, והפעם נתקלו בהתנגדות – חברי היודנראט והמשטרה היהודית לא שיתפו פעולה עם הנאצים ולא הצליחו לכפות על היהודים לעלות על הרכבות לטרבלינקה. בשעה שמשפחות יהודיות התחבאו בבונקרים מאולתרים, לוחמים משני הארגונים התקוממו ובאו במגע-אש ישיר עם הגרמנים, שנכנסו לגטו במטרה לחפש אחר הבורחים. הארגונים ספגו פגיעות קשות, אך גם בין שורות הגרמנים היו נפגעים והרוגים, והשילוחים מהגטו נעצרו במהירות. באקציה נשלחו מהגטו רק כ-5,000 יהודים, במקום ה-8,000 שתכנן אודילו גלובוצ'ניק (מפקד האס.אס האחראי ל"מבצע ריינהרד" בשטחי הגנרלגוברנמן). בשלב זה מאות מתושבי הגטו היו מוכנים להימלט, מבוגרים וילדים כאחד, ונשקם דל ומועט. הגטו נשלט על ידי האצ"י ואי"ל. ארגוני הלחימה הקימו עשרות עמדות קרב והוציאו להורג או כלאו מספר יהודים משתפי-פעולה עם הנאצים

שאלה 3

סעיף א'

המאפיין ניצול והחמרה (הגברה) של הפחד הטבעי מן השונה והמאפיין האויב חזק מדי בעת ובעונה אחת מבטאים את עקרון תורת הגזע - תורת הגזע (והדרוויניזם החברתי) – זהו עיוות תורתו המדעית של צ'ארלס דרווין, העוסקת בתהליך 'הברירה הטבעית'. דארווין טען כי בטבע המינים החזקים, שמסתגלים לתנאי החיים – שורדים, והחלשים נכחדים. בין המינים מתקיימת מלחמת קיום מתמדת – על שטח, על מזון ועוד.

למפלגה הנאצית היה חשוב לתת תוקף מדעי לאידאולוגיה הנאצית, על מנת להשריש אותה בהצלחה בציבור הגרמני וכדי שעקרונותיה יתפסו כ'אמת'. הנאצים הפכו את תורתו של דרווין ל-'דרוויניזם חברתי' – גם בין בני האדם מתקיימת מלחמת הישרדות. המלחמה היא הכרחית, והיא מחסנת את האדם מפני הרעות החולות של העולם. סופה של מלחמה זו יהיה בניצחונם של הגזעים החזקים, ושעבודם והכחדתם של הגזעים הנחותים. לכן הנאצים ראו במלחמה ערך עליון.

לפי תורת הגזע כל בני האדם מתחלקים לגזעים שונים. אדם לא יכול לשנות את גזעו במהלך חייו. לכל גזע יש תכונות פיזיות ומנטליות שמאפיינות אותו, והן משותפות לכל בני אותו גזע. תכונות אלו הן מולדות ועוברות בתורשה, לכן לא ניתן להחליפן – כמו שלא ניתן להחליף את הגזע.

תורת הגזע קובעת כי ישנה היררכיה של גזעים:

- 'יוצרי תרבות' – הגזע הארי – אלה הם העמים הארים, האנגלים והנורדים, ובראשם הגרמנים. קבוצת גזע זו מתאפיינת ביופי ובשלמות חיצונית (מראה בהיר), יכולות אינטלקטואליות גבוהות, ולכן רק גזע זה יכול ליצור תרבות בעלת ערך. הם אחראים לכל הרעיונות והיצירה התרבותית של האנושות בכל התחומים (מדע,

פילוסופיה, אמנות, ארכיטקטורה וכו'). לכן ראוי שגזע זה ישלוט בעולם, ויוביל את האנושות לעתיד טוב יותר. חובתו של גזע זה היא שיעבוד העמים סלאביים בהתאם לצרכיו והשמדה של הגזעים הנחותים.

- 'נושאי תרבות' – העמים הסלאבים במזרח אירופה – פולנים, רוסים ועוד. לגזע זה אין מספיק יכולת שכלית כדי ליצור תרבות, אלא רק לחקות את תרבות הגזע הארי. מכאן שתפקיד גזע זה הוא לשרת את הגזע הארי העליון בעבודות פיזיות בסיסיות.

- 'הורסי תרבות' – מדובר על בני גזעים שמים, שונים ונחותים, למשל שחורים וצוענים. אלה הם גזעים ללא יכולת אינטלקטואלית ויצירת תרבות בכלל, והם מדרדרים את האנושות - **המאפיין "האויב חזק מדי וחלש מדי בעת ובעונה אחת."**

היהודים הוגדרו כ'תת-גזע', התחתית של הגזעים הנחותים. היהודים הם קבוצת הגזע המסוכנת ביותר משום שהיא מנוגדת לחלוטין למראה הארי המושלם ולתכונותיו (מראה חיצוני כהה, נמוכי קומה, אף גדול, שימוש בתנועות ידיים ובהליכה של חיות, רעי לב, תאבי בצע, ועוד). היהודים שואפים לנצל את העמים האחרים בהם הם חיים (כי הם אינם מסוגלים לקיים מדינה משלהם), ייעודם התורשתי הוא להרוס את הסדר הקיים בעולם ולהחריב את המין האנושי. הם לא מסוגלים לייצר דברים חיוביים, אלא רק שליליים. כל דבר שהיהודים עושים הוא מזיק ופוגע. לכן כדי להגן על האנושות מפניהם (הפרדה, סילוק או השמדה) – **המאפיין ניצול והחמרה (הגברה) של הפחד הטבעי מן השונה.**

שתי פעולות אשר נקט המשטר הנאצי בשנים 1933-1945 למימוש עקרון תורת הגזע, הם:

- הקמת הגטאות- אזור סגור בעיר שפונתה ממנו האוכלוסייה הפולנית ורוכזו בו היהודים תחת תנאי מחיה קשים, וזאת על מנת לנטרל את ההשפעה המזיקה של היהודים באמצעות הפרדתם מהאוכלוסייה הלא יהודית.
- וועידת ואנזה- מהות הוועידה הייתה הוצאה לפועל של ההחלטה על ביצוע הפתרון הסופי, כלומר ההחלטה להשמיד את הגזע היהודי בכל אירופה, שכן פעולה זו תביא לניצחונם של הגזעים החזקים.

סעיף ב'

שלושת התנאים (הגורמים) שהשפיעו לטענת החוקרת השואה לני יחיל על יחס של האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים בארצות הכיבוש הנאצי הם:

- מקומה של המדינה ב"סדר החדש" והמרחב השלטוני שהוקצה לאוכלוסייה המקומית: השפיע על יחס השלטון הנאצי לתושבים המקומיים ועל דרגת הכיבוש.
- התנאים הגאוגרפיים: ככל שהמיקום של המדינה היה בעל נתונים גיאוגרפיים שמאפשרים להבריח יהודים מעבר גבול.
- מצוקה של מלחמה: תושבי המדינות הכבושות חיו בעצמם בתנאי מלחמה והיו טרודים קודם כל באספקת צרכי הקיום שלהם ושל קרוביהם, הם היו מרוכזים במאבק שלהם בצל הכיבוש הנאצי. רצח מאות פולנים הפך רבים מהם סגורים באסונם הם, דפוס התייחסות שהושפע מגורם זה היה משתפי פעולה, אנשים אשר בחרו לשתף פעולה עם הנאצים: הסגירו יהודים הלשינו עליהם ולעיתים אף השתתפו באופן פעיל ברציחתם. אחת הדוגמאות היא שיתוף הפעולה של האוכלוסייה המקומית עם מדיניות ההשמדה הגרמנית הייתה רצח יהודי העיירה ידוואבנה בפולין, בשנת 1941, תושבי העיירה הובילו 1,600 מיהודי העיירה אל אסם התבואה והעלו את האסם באש - אף יהודי לא ניצל.

שאלה 4

סעיף א'

המאפיינים של מנהיגי התנועות הלאומיות, הם: (יש להציג שלושה)

- המנהיגים היו משכילים, חדשניים ובני המעמד הבינוני (בורגנים/עירוניים). אלו אפשרו להם לבחון את המציאות בה הם חיים, ללא התמודדות עם קשיי היום יום כמו רעב ואבטלה.
- מנהיגות המבוססת על כישורים ולא על ייחוס או מסורת.
- מנהיגים כריזמטיים שהאמינו שבכוחם לשנות את המציאות, וגיבשו תוכניות לשינוי המציאות. את סמכותם וכוחם השיגו בזכות יכולתם לסחוף את ההמונים, והציגו את עצמם כמי שפועלים בשם העם ולמענו. מנהיגי התנועות הלאומיות היו בעלי האמונה שביכולתם לשנות את הסדר החברתי-פוליטי הקיים ולשכנע את ההמונים בכך.
- מנהיגים שהשתמשו בכלים מודרניים לגיוס ההמונים (ונשענו על תמיכתם). רבים מהמנהיגים הלאומיים השתמשו ביכולתם הארגונית ובכלים מודרניים כדי לגייס את תמיכת ההמונים במטרתם, למשל באמצעות עיתונות, ספרות, דיפלומטיה, אסיפות תמיכה ועוד.

המאפיין של כריזמטיות ושינוי המציאות בא לידי ביטוי בפועלו של **אוטו פון ביסמרק (קנצלר פרוסיה ומנהיג התנועה הלאומית לאיחוד גרמניה)** בכך שהוא נקט במדיניות לוחמנית של "דם וברזל" (ולא על ידי נאומים) כדי לאחד את בני לאום הגרמני את גרמניה בתמיכת ממלכת פרוסיה. המאבק הראשון של ביסמרק היה במחנה הליברלי, בפרלמנט הפרוסי שהתנגד להעלאת מיסים לצורך הקמת צבא גדול שיתמודד עם המדינות הגדולות במאבק על איחוד גרמניה. ביסמרק התעלם מכך ובאמצעות המיסים המוגדלים הקים צבא חזק ומצויד היטב. לאחר הניצחון על דנמרק (1864), שבו הוא חיזק את תמיכת העם הגרמני במנהיגותו, הוא החליט לצאת למלחמה נגד האימפריה האוסטרית (בשנת 1866). ביסמרק ידע שאוסטריה אינה מעוניינת באיחוד גרמניה ולכן חתר לבידודה של אוסטריה, הוא יזם סכסוך סביב השליטה בשני האזורים שנכבשו מדנמרק ויצא למלחמה נגד אוסטריה. ביסמרק החל לגייס תמיכה פוליטית (אישור) של מדינות אירופה השונות לפתיחת מלחמה כנגד אוסטריה ולאחר שקיבל אותה, יצא למלחמה נגד אוסטריה בשנת 1866. תבוסתה של אוסטריה במלחמה זו סימלה את ניתוק הקשר בינה ובין שטחי גרמניה.

המאפיין של שימוש בכלים מודרניים בא לידי ביטוי בדמותו ובפועלו של הרצל בכך כתב את ספרו "מדינת היהודים" ובה הציג ליהודים בכל העולם את הבעיה הלאומית היהודית (לאום ודת שונה, מיעוט זר בתוך עמים נוצרים אחרים) ואת פתרונה המדיני - **הקמת מדינה יהודית בטרטוריה מוסכמת ובאישור בין-לאומי (צ'רטר)**. הספר תורגם לשפות רבות ונפוץ לכל הקהילות היהודיות בתפוצות. יהודים רבים החלו להאמין ברעיון המדיני הציוני, ומכאן **הרצל פעל בשני מישורים: דיפלומטי וארגוני**. במישור הדיפלומטי, ניסה הרצל להשיג הכרה ועזרה בינלאומית על-ידי פגישות עם המדינאים הבכירים. במישור הארגוני, שאף הרצל לבנות תנועה לאומית יהודית וליצור הנהגה יהודית לעם המפוזר. תוכניתו הארגונית הייתה לקיים קונגרס של הנציגים הציונים כדי שהיהודים יתלכדו, "הבעיה היהודית" תעלה לדיון ובכך יצליחו להגשים את הרעיון הציוני בצורה מאורגנת ומסודרת שתביא לפתרונה. לכינוס נשלחו הזמנות לקהילות השונות בשפה העברית ובשפה המקומית. בנוסף, ביוני 1897 הרצל הוציא לאור באוסטריה ובגרמניה את **העיתון "די וולט"** ("העולם") – העיתון עסק בנושא הציונות ושיקף את דעותיו של הרצל. החל משנת 1903 שימש כעיתון של התנועה הציונית. ב-29 באוגוסט 1897 כינס הרצל את **הקונגרס הציוני הראשון** ("קונגרס באזל") בהשתתפות כ-200 נציגים של אגודות ציוניות וקהילות יהודיות מרחבי העולם. זאת. הקונגרס התכנס במלון שלושת המלכים בעיר באזל שבשווייץ, ונמשך שלושה ימים. ההזמנות לנציגים נשלחו בשפה המקומית ובשפה העברית. לקונגרס הוזמנו כלי תקשורת כדי לחשוף ליהודים ולעולם כולו את תחילתן של התנועה הציונית. בקונגרס הציוני הראשון נקבעה המטרה והאמצעים להשגתה, והוקמו מוסדות שונים (ארגוניים, מיישבים

וכלכליים). מה שהשפיע על פעילות הציונים בהמשך.

סעיף ב'

על פי הקטע הטיעון של ההיסטוריות ישעיהו פרידמן בנוגע למניע של הרצל לדון בהצעת אוגנדה הוא :

טענה – שאין זה נכון שהרצל חשב על ויתור על התיישבות יהודית בארץ ישראל בעת הצעת אוגנדה, עקב לחצים שהפעילו עליו יהודי רוסיה. אלא שדווקא הרצל היה נאמן להצעה המקורי כפי שנוסחה בקונגרס הציוני הראשון.

נימוק – בקטע ההיסטוריון טוען ש"המשא ומתן שימש לו תכסיס בלבד. עיקר מטרתו הייתה לזכות בהכרה של ממשלת בריטניה בתנועה הציונית, וביהודים כעם, ולהביא בהדרגה את בריטניה למסקנה שפתרון השאלה היהודית אפשרי רק בארץ-ישראל." כלומר, ההכרה של בריטניה כמעצמה עולמית ואירופאית חשובה גם לצורך מדיני וכי המו"מ עם בריטניה להתיישבות באוגנדה תהיה פתרון זמני עד להתיישבות בארץ-ישראל.

טיעון אחר של הרצל לקבל את הצעת אוגנדה :

טענה - "מקלט לילה" – הרצל חשש לגורל יהודי רוסיה שנמצאים בסכנת חיים. הוא ומקס נורדאו טענו שאוגנדה היא פתרון זמני ומהיר להצלת יהודי רוסיה (לאחר פוגרום קישינב - 1903) ועד שסולטן העות'מאני יחזור בו מסירובו להעניק את הצ'רטר על א"י. פגיעות כאלו המחישו עוד יותר את מצוקת היהודים במזרח אירופה.

נימוק - לאחר פגישתו של הרצל עם שר הפנים הרוסי ושר המושבות הבריטי, ועם מצבם הקשה של יהודי, הרצל מביא לדיון את ההצעה של בריטניה להתיישבות באוגנדה בקונגרס הציוני השישי ("קונגרס הבכ"י- באזל 1903). הרצל פונה לקונגרס ומדווח שתוכנית ההתיישבות באל-עריש ירדה מן הפרק. הוא מדווח על מסעו לרוסיה בעקבות הפוגרום בקישינב (כיום במולדובה) בתחילת 1903, וסיפר על מצבם הקשה וסכנת החיים של יהודי רוסיה ומכאן רצונו לקדם את ההצעה הבריטית שניתנה לו להתיישבות יהודית אוטונומית באוגנדה שבמזרח אפריקה (כיום השטח ברובו שייך לקניה).

שאלה 5

סעיף א'

התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 פעלו בשתי דרכים עיקריות להגשמת מטרותיהן :

1. פעילות פוליטית להקמת מדינת לאום – רוב התנועות הלאומיות התמודדו עם מצב מדיני בעייתי, בו הלאום נשלט על ידי אימפריה גדולה, שלטון זר או שהלאום היה מפוצל במדינות קטנות. התנועות הלאומיות פעלו בדרכים שונות לגיוס ההמונים **למאבק עממי נגד השלטונות הזרים**. ההמונים יצאו לרחובות וניסו לבצע מהפכות, אך לרוב אלה כשלו. לאחר כישלון המהפכות העממיות, פנו התנועות הלאומיות לעזרה צבאית ומדינית של גורמים פנימיים או של מדינות אחרות נגד השלטונות הזרים.
2. טיפוח תודעה לאומית – התנועות הלאומיות הונהגו על ידי קומץ אנשי מעמד הבורגנות, ורוב העם לא היה שותף להן. על מנת לאחד את ההמונים תחת התנועות הלאומיות, פעלו מנהיגיהן לגיבוש זהות לאומית אחת על בסיס התרבות הקיימת. אנשי התנועות הלאומיות אימצו את סמלי התרבות שהיו מוכרים להמונים, והפכו אותם לסמלים לאומיים. את התרבות הלאומית החדשה הפיצו התנועות הלאומיות באמצעות חינוך לאומי, מחקרים היסטוריים להוכחת העבר המשותף של הלאום, מאפייני תרבות לאומיים ועוד.

בחרתי במקור חזותי: הזאב עומד לטרוף את כיפה אדומה. איור מתוך ספר האגדות של האחים גרים (עמוד 38 בספר הלאומיות המודרנית וראשית הציונות, מחבר יגאל משעול, הוצאת היי סקול). טיפוח התודעה הלאומית בתחום השפת והתרבות (הפולקלור) באה לידי ביטוי במקור זה בכך שאגדות וסיפורי עם שנכתבו בשפת המקומית (באיור מדובר על השפה הגרמנית), איחדה את בני הלאום (באיור הגרמני), תחת רעיונות של התנועה הרומנטית שהתפתחה באירופה במאות ה-18 וה-19, זו מדגישה את החזרה לרגש הלאומי, חשיבות מולדת, התרבות והטבע ולשמר את המצב הישן ולקיים את הערכים הדתיים והחברתיים. האחים גרים ערכו מחקרים של מקורות התרבות והשפה הגרמנית, סיירו ברחבי גרמניה, אספו אגדות וסיפורי עם (בעל פה) והעלו אותם בכתב. הפצת הספרים הצליחה לחזק את התודעה ואת הרגש והזהות הלאומית הגרמנית בקרב בני הלאום. סיפורים אלו הפכו עם השנים לסיפורי ילדים מוכרים, למשל: כיפה אדומה, אצבעוני ועוד.

סעיף ב'

העמדה שבאה לידי ביטוי במקור 1 בנוגע לקשר בין השפה העברית ובין התחייה הלאומית-ציונית, הוא שהרצל טוען כי השפה העברית אינה עדיין נפוצה בקרב היהודים בעולם (יש מילים לועזיות שאין להם פירוש בעברית), ולכן הגיוני שהיהודים רבים ישתמשו בשפה של הארצות שמהן הגיעו, הרצל מציג עמדה שכדי ליצור תקשורת באופן יומיומי בין יהודים ממדינו שונות אין לכפות את השימוש בשפה העברית נכון לעכשיו ובמדינה היהודית (כשתקום) אלא שזה יעשה באופן טבעי ובצורה מדורגת לכל היהודים. כלומר לפי דברי הרצל לא היה חייב להיות הקשר בין השפה העברית ובין התחייה הלאומית-ציונית. בקטע: "מי מאיתנו יודע עברית במידה מספקת..." [...] "בכל זאת העניין פשוט מאוד. כל אדם ידבר בשפתו, ושוויון היא הוכחה לאפשרות של ריבוי שפות." [...] "השפה השימושית ביותר בתקשורת הכללית תהיה מאליה, ללא כפייה, לשפה הראשית."

במקור מספר 2 העמדה היא שיש קשר ישיר ומשמעותי בין השפה העברית ובין התחייה הלאומית-ציונית. כותבי המודעה טוענים שבארץ ישראל יש לדבר וללמד בשפה היהודית כחלק מהציונות וגיבוש הלאומיות היהודית. הם מוחים על ההחלטה של הנהלת הטכניקום בברלין ללמד את מקצועות המדעים בשפה זרה (גרמנית) בטכניקום ("מלחמת השפות", 1913) ובבית הספר הריאלי בחיפה. לטענתם, "החלטה זו היא התנקשות בנפש האומה העברית ואני חושבים אותה לאסון לאומי." זאת ועוד, כותבי המודעה טוענים, שאין להם התנגדות ללמוד שפה זרה בתוך מערכת הלימודים בבתי הספר העבריים, אבל לא שתהיה שפת ההוראה הראשית לכלל המקצועות. מבחינתם, היישוב היהודי בארץ ישראל מקדש את תחיית השפה העברית כשפה יומיומית המאחדת את הלאום היהודי (בדיוק כמו הדת), והיא הכרחית לתחיית העם היהודי ולתקשורת ביניהם, ובעיקר להשריש אותה בקרב הדור הצעיר ביישוב היהודי (הרי שרובם הגיעו ממדינות זרות). עוד מהקטע: "הלשון העברית שהיא הקשר הטבעי בין כל עמנו מחויבת להיות שפת הלימודים בכל בתי הספר שלנו, בין של החרדים ובין של אינם חרדים. השפה העברית קדושה לנו ואנו נילחם בעדה כאשר נלחמו אבותינו בכל זמן בעד קודשי האומה."

הסיבות להבדל בין העמדות: (יש להתייחס בתשובה לשניים ממאפייני המקור)

- יוצר המקור – במקור מספר 1 מדובר על בנימין זאב הרצל, משכיל וחילוני, אשר מפרסם את דבריו בספרו "מדינת היהודים" שיצא לאור באוסטריה בשנת 1896. הספר נכתב בשפה הגרמנית, כאשר הרצל אינו שולט או מכיר לעומק את השפה העברית שרק הייתה בתחילת תחייתה ביישוב היהודי ובתפוצות. לעומת זאת, במקור 2 יוצרי המקור הם אנשי היישוב היהודי, ציוניים אשר תומכים בהחייאת השפה העברית ושימוש בה בכל תחומי החיים ובאופן יומיומי, להלן: מרכז המורים – ד"ר י' לוריא, ועד הלשון – א' בן יהודה, נציגי הוועד לחיזוק החינוך העברי-בישראל (מירושלים, יפו וחיפה).

- מועד פרסום המקור – מקור מספר 1 מתפרסם באוסטריה בשנת 1896, כאשר רוב היהודים בעולם ובארץ-ישראל אינם דוברים את השפה העברית (שימשה בעיקר כשפת קודם לתפילות וברכות).

לעומת זאת, מקור 2 מתפרסם בשנת 1913, כאשר החייאת השפה העברית החלה כבר עם העלייה הראשונה לארץ-ישראל משנת 1881/1882 והתבססה בשימוש יומיומי ביישוב היהודי, בגני ילדים, במוסדות חינוך ותרבות, הופצה בעיתונים וביצירות ספרותיות (ספרים ושירים).

הערה: ניתן להתייחס בתשובה גם למקום: מקור 1 – אוסטריה (אירופה), לעומת מקור 2 – ארץ-ישראל. קהל היעד: מקור 1: יהודי התפוצות, לעומת מקור 2 – היהודים בארץ ישראל.

שאלה 6

סעיף א'

שני גורמים שעיקבו את המאבקים של התנועות הלאומיות באירופה הבאים לידי ביטוי מן המכתב, הם:

- **התנגדות השליטים:** לתנועה הלאומית הייתה התנגדות מצד כוחות שמרניים שביקשו לשמר את הסדר הפוליטי הקיים. שליטים כמו מלכים מקומיים או מעצמות זרות חששו מאובדן כוחם, ולכן פעלו נגד תנועות הלאומיות ודיכאו אותן. בקטע מציני טוען כי התקיימו בריתות בין שושלות המלוכה אשר רצו לשמר את הסדר הישן. כלומר, שהשליטים שולטים בחסות האל והכנסייה, ועל בני האדם לציית להם.
- **מידת הפיצול המדיני והתרבותי-חברתי:** במקומות בהם היה פיצול תרבותי-חברתי גדול, התקשו התנועות הלאומיות ליצור זהות לאומית אחידה משותפת לכל בני העם. פיצול רב אילץ את התנועה להשקיע מאמצים רבים בגיבוש תרבות לאומית אחידה ובפיתוח תודעה לאומית בקרב קבוצות שונות בעם. לעומת זאת, במקומות שחלקו תרבות דומה, לתנועות הלאומיות היה קל יותר לגבש את העם סביב תרבות לאומית אחת. בקטע מסביר מציני כי השליטים הקודמים טיפחו בבני האדם שנאה גזעית ובכך שיעבדו אותם לרצונותיהם. בנוסף, הוא מזכיר שבני האדם אז לא הבינו כי חירות של עם, היא חירות לכולם, ואז ניתן היה להגיע להבנה בעניין הבעיות הטריטוריאליים, שעדיין במחלוקת. "החלפנו את עקרון של הלאומיות בעיקרון של הלאומנות הבזויה. במקום לפעול בכוחות משותפים, פיצלנו את כוחותינו ובודדנו את עצמנו בקרב. אויבנו פעלו במשותף, ומשום כך הצליחו לנצח אותנו אחד-אחד ועשו אותנו לחזק". כלומר, מדיני מדגיש שמידת הפיצול הלאומי-מדיני היא זו שעיקבה את המאבק הלאומי מול הממלכות.

הגורמים שעיקבו את המאבק של התנועה הלאומית הגרמנית, הם: (יש להסביר שניים)

- **התנגדותם של השליטים המקומיים במדינות/נסיכויות:** השליטים המקומיים בגרמניה לא רצו באיחודה של גרמניה, בכדי שלא יאלצו לוותר על שלטונם, הם דאגו בעיקר לאינטרסים שלהם. למשל, בתחילה התנגד מלך פרוסיה אשר חשש שאיחוד מדינות גרמניה יביא להתקפה צבאית אוסטריה – התנגדות זו מנעה את איחוד הכוחות הלאומיים בגרמניה ב-1848 ("אביב העמים").
- **פיצול מדיני:** בתחילת המאבק גרמניה הייתה מחולקת למספר גדול של מדינות ונסיכויות (כ-40), פיצול שבא לידי ביטוי מבחינה, פוליטית, חברתית ודתית. דבר זה הקשה על פעילותו של ביסמרק למען איחוד גרמניה למדינה אחת ריבונית.
- **שליטי מעצמות אירופה:** שליטי מעצמות אירופה (בעיקר בריטניה, צרפת ואוסטריה) העדיפו להשאיר את גרמניה מפוצלת, כי איחודה היה עלול להפוך אותה למעצמה גדולה וחזקה, מעצמה שתפר את מאזן הכוחות האירופאי ולסכן את שלטון.
- **אוסטריה:** הייתה מדינה שהתחרתה בפרוסיה, על הנהגת הנסיכויות הגרמניות, ושאפה לשמור על עליונותה. בשנת 1850 כשנעשה ניסיון לאיחוד היא איימה במלחמה. נוסף על כך חששה אוסטריה כי מימוש הרעיונות הלאומיים בגרמניה, ישפיעו על העמים החיים בתוך האימפריה האוסטרית ויעוררו גל של מרידות לאומיות.

- **כישלון הליברלים במהפכת "אביב העמים"**: המוני גרמנים הצטרפו להתקוממות הגדולה בברלין ובערים נוספות. השליטים הגרמנים חששו מלחץ ההמונים והסכימו לכינוס פרלמנט כלל גרמני שיביא לאיחודה של גרמניה לקיסרות ליברלית. הליברלים לא הצליחו לגייס את **הסכמתו של מלך פרוסיה** למהלך. איחודה של גרמניה על ידי כוחות ליברלים נכשל.

סעיף ב'

שני הגורמים שעיכבו את פעילותה של התנועה הציונית בראשית דרכה, הם:

- **פיזור היהודים ברחבי העולם והשוני התרבותי** - היהודים היו מפוזרים בארצות רבות בעולם, באז מתרבויות שונות, ולכן היה קשה לגייס תמיכה, לגשר ביניהם ולארגן את הפעילות. העם היהודי היה **מפוזר ברחבי אירופה והעולם כולו**, מנותק אחד מהשני, והיה קשה מאוד **לתנועה הציונית** לפעול לטובת צירטר במקום שמרבית העם היהודי המודרני מעולם לא היה בו (ארץ-ישראל). בנוסף, **לתנועה הציונית** היה קשה מאוד לפעול כאשר העם היהודי מדבר בשפות רבות ושונות, ותרבותו **אינה אחידה** (מפני שהיה מפוזר בעולם החל מחורבן בית שני, התפתחו קהילות אשר ספגו את התרבות והשפה של העם המקומי).
- **מתנגדים בקרב העם היהודי לציונות** - יהודים רבים הקשו על הרצל ו**התנועה הציונית**. היהודים המשתלבים **סירבו** לסייע כי לא רצו לאבד את מעמדם החברתי-כלכלי, היהודים הדתיים **סירבו** לרעיון של מדינה עד בוא הגאולה וראו בה סכנה לאורח החיים היהודי-מסורתי, הברונים הירש ורוטשילד **התנגדו** (בתחילת הקמת התנועה) גם כן להרצל כי חשבו שהגשמת הרעיון הציוני הוא חסר סיכוי באותו הזמן.

גורם אחד שסייע לפעילות של התנועה הציונית שסייע לפעילות זאת הוא **האכזבה מהאמנציפציה** - היהודים במדינות מערב אירופה קיבלו במאה ה-19 **'אמנציפציה'** מהשלטונות (צרפת הייתה הראשונה בשנת 1791) – מדובר ב**כתב שוויון זכויות** (חוק מדינה). בכך היהודים הפכו לאזרחים שווי זכויות במדינות. **האמנציפציה עוררה תקווה בקרב היהודים שיוכלו להפוך לחלק מהחברה הכללית** במדינות. שילוב היהודים בחיי החברה, ההשכלה הגבוהה והכלכלה באירופה עורר את הקנאה בהם, והגביר את האנטישמיות כלפיהם. דבר זה הוביל לדחיית ואפליית היהודים על ידי החברה המקומית למרות חוק האמנציפציה. דוגמה לכישלון האמנציפציה ניתן לראות בפרשת 'משפט דרייפוס' (1894-1906). **בעקבות הדחייה החברתית-כלכלית באירופה, היהודים הבינו כי האמנציפציה אינה הפתרון לבעיית הקיום היהודי** ויש לקחת את גורלם בידם ("אוטואמנציפציה"). הציונות טענה כי רק מסגרת לאומית נפרדת תאפשר ליהודים לחיות כשווים בין שווים ללא אפליה ורדיפות.

במקור בעמוד 53 מספר הלימוד "הלאומיות המודרנית וראשית", מחבר יגאל משעול ובהוצאת היי סקול, ניתן לראות התחתית העמוד איור של טקס הורדת הדרגות של דרייפוס (צרפת, 1894). אלפרד דרייפוס היה קצין יהודי במטה הכללי של הצבא הצרפתי, אשר הואשם במסירת סודות צבאיים לגרמניה. דרייפוס הועמד למשפט בבית דין צבאי ב-1894 בעוון ריגול ובגידה במולדת. במשפט טען דרייפוס כי הוא אזרח נאמן לצרפת ודחה את אשמת הריגול. אולם, בפסק דינם קבעו השופטים כי הוא אשם ובגד בצרפת. בטקס צבאי פומבי נשללו ממנו כל דרגותיו הצבאיות, בעוד הקהל שצפה בו זעק "מוות ליהודים". דרייפוס הוגלה מצרפת והושלך לבית כלא באי השדים שבאוקיינוס האטלנטי. משפט דרייפוס עורר סערה ציבורית בצרפת, וזו התגברה בעקבות פרסום מכתבו הגלוי של הסופר **אמיל זולה** לעיתון 'ל'אורור': "אני מאשים", ובו האשים את קציני המטה הכללי וקציני המודיעין בעיוות המשפט ודרש להעמיד את דרייפוס למשפט חוזר. אמיל זולה הואשם על הוצאת דיבה נגד הצבא והורשע בדין. הפרשה עוררה סערה בצרפת, ובלחץ ציבורי כבד נערכה חקירה חוזרת ובה התגלה שדרייפוס צדק והמסמכים שעל פיהם הואשם זויפו, וכי המרגל היה פֶרְדִּינַן אֶסְטֶרְהַאזִי. אולם, במשפט חוזר נמצא דרייפוס שוב אשם. גם כאשר הנשיא חנן את דרייפוס הוא המשיך להילחם לטיהור שמו. ב-1906 טוהר שמו לחלוטין והוחזרו לו דרגותיו הצבאיות. הפרשה השפיעה על בנימין

זאב הרצל, שסיקר את המשפט כעיתונאי של עיתון אוסטרי, הבין את כשלון האמנציפציה ובכך החל את פעילותו הציונית עם כתיבת הספר "מדינת היהודים" (1896).

הערה: ניתן להציג גם את **השפעת רעיונות הלאומיות ופעילות התנועות הלאומיות** – המהפכה הצרפתית ומאבקן של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 ורעיונותיהן היו מודל לחיקוי עבור היהודים שביקשו להגדיר את הלאומיות היהודית. חלק מהיהודים הבינו שמאפייני הלאומיות האתנית-תרבותית חלים על העם היהודי, ועליו להיאבק על זכותו להגדרה עצמית במולדתו (ארץ-ישראל). מכיוון שפעילות התנועות הלאומיות באירופה התבססה על ייחודיות הלאום ועברו המשותף, עמי אירופה לא ראו ביהודים כחלק מהלאום שלהם. כתוצאה מכך, יהודים רבים ביקשו להצטרף למאבקים הלאומיים, אך נדחו על ידי עמי אירופה. יהודים אלה ביקשו להקים לעצמם מסגרת נפרדת בה יוכלו להיאבק על זכותם להגדרה עצמית – התנועה הציונית.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

שאלה 7

סעיף א'

עיקרי המחלוקת בין ההגנה מצד אחד ה'הגנה' קיבלה את עמדת הישוב המאורגן לצמצום המאבק בבריטניה לתחומי ההעפלה וההתיישבות בלבד ("מאבק צמוד"). מצד שני 'הפורשים' – האצ"ל והלח"י, לא קיבלו את עמדת הישוב המאורגן ובחרו להמשיך את המאבק הצבאי בבריטים ("מאבק רצוף"). 'הפורשים' טענו שעל מנת להקים מדינה יש לפעול בכוח נגד השלטון הבריטי שלא מוכן לקיים משא ומתן. קריקטורה מס' 7 מדגימה את מות האהדה העולמית לציונות לאחר פיצוץ מלון המלך דוד, קריקטורה זו מחזקת את עמדת ההגנה, אשר טענו שרק פעילות דיפלומטית בינלאומית תסייע להקמת המדינה. בנוסף, בן גוריון טען שהמטרה היא הקמת מדינה ולא מאבק בשלטון הבריטי. לכן רק פעילות לעלייה והתיישבות יקדמו מטרה זו.

סעיף ב'

תנועת המרי העברי ביצעה עשרות פעולות נגד הבריטים, כמה מן המבצעים ("ליל הגשרים", "ליל הרכבות") היו בהיקף נרחב וגרמו לנזקים רבים. פעולות אלה חייבו את הבריטים להקצות כוח אדם ותקציבים גדולים יותר ממה שתכננו. העלות הגבוהה שנדרשה לצורכי הצבא עוררה ביקורת פנימית רבה, משום שהציבור הבריטי ציפה שממשלתו תפנה משאבים לשיקום המדינה לאחר המלחמה, ההיקף הרחב של הפעולות העיד על העוצמה והלכידות של היישוב ויצר רושם רב בדעת הקהל העולמית והבריטית. ועדה של האו"ם (אונסקופ) נכחה בנמל חיפה וצפתה כיצד הבריטים מגרשים בכוח את המעפילים חזרה לאירופה. עוד קודם לפרשת "אקסודוס" ובעקבות המאבק בהם, הבריטים העבירו את שאלת המשך המנדט על א"י לאו"ם, ובעקבות הפרשה, הוועדה הזו תמליץ לאו"ם לבטל את המנדט הבריטי בארץ ישראל ותציע את רעיון תכנית החלוקה לאו"ם (כפתרון להקמת מדינה יהודית). שימוש בכוח צבאי בריטי כנגד מעפילים ניצולי שואה סוקרה בצורה נרחבת בעיתונות העולמית. הדבר הוביל לעלייה בתמיכה הבינלאומית (מדינית) במאבק הישוב היהודי. כתוצאה מכך, ב-כ"ט בנובמבר 1947 רוב מדינות העולם יצביעו בעד תכנית החלוקה באו"ם (החלטה 181).

הנהגת התנועה הציונית תמכה בתוכנית החלוקה מכיוון שמבחינת הנהגת התנועה הציונית והישוב היהודי הייתה זו הכרה בינלאומית בזכותו של העם היהודי למדינה יהודית בא"י (הצ'רטר). כמו כן שטח המדינה היהודית תהיה גדולה יותר (55%), תהיה גישה אל כל מקורות המים ותתאפשר עלייה חופשית של יהודים לא"י שיוכלו לבסס את המדינה. היהודים הפעילו באופן יצירתי את הקשרים על מנת להגביר את הלחץ על המדינות המתלבטות והמתנגדות וניסו לשכנען. להלן מספר פעולות שנעשו:

1. מנהיגי היישוב היהודי (הסוכנות היהודית) נפגשו עם ראשי מדינות מכל העולם ושכנעו אותם כי היישוב היהודי מוכן להקים מדינה עצמאית, ולכן יש להצביע בעד תוכנית החלוקה.
2. יהודי ארצות הברית הפעילו לחץ על הנשיא טרומן - בחודשים עד להצבעה מתנהל מאמץ עצום של התנועה הציונית לשכנע, בעיקר את ארה"ב, נדרש היה לחץ אמריקני בכדי לשכנע מספיק מדינות לתמוך בתוכנית.
3. אנשי עסקים יהודים-אמריקאים ניצלו את קשריהם עם ראשי מדינות בעולם ושכנעו אותם להצביע בעד תוכנית החלוקה.

השינוי במאזן הכוחות בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה ("המלחמה הקרה" ועליית כוחן של ארצות הברית וברית המועצות) אילץ את בריטניה, שהייתה תלויה בארצות הברית מבחינה כלכלית ומדינית, להתחשב בלחץ האמריקני לפתור את שאלת ארץ ישראל בכלל ולאפשר עלייה מיידית של מאה אלף עקורים בפרט. עם זאת, בריטניה חששה לפגוע בקשריה עם המדינות הערביות. העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם הייתה המוצא המתאים. המצב הכלכלי של בריטניה לאחר מלחמת העולם השנייה היה קשה (חובות, צורך לקלוט מיליוני חיילים משוחררים, הידרדרות קשרי המסחר). הציבור הבריטי וחברי ממשלה רבים דרשו שהממשלה תשקיע את משאביה בשיקום המדינה ולא באחזקת האימפריה.

סעיף ב'

הקשיים של שלושת הצדדים הבאים לידי ביטוי במכתבו של מ' גולני, הנציב האחרון: הצד הערבי התמודד עם היעדר הנהגה אחידה, האוכלוסייה הערבית לא הייתה מאורגנת תחת אדם אחד או מסגרת אחת. לכל כפר היה מנהיג שפעל באופן עצמאי "אצל הערבים אין עם מי לדבר. הם כפופים למנהיגים צבאיים מעירק ומסוריה והללו אינם מתאומים לא עם הוועד הערבי העליון [...] ולא עם הוועדה המקומית. גם המועצה המוסלמית העליונה אינה מתפקדת [...] גנבים שולטים עכשיו ברחוב הערבי". בצד היהודי ניסו להגן מפני מארבים על צירים מרכזיים, התקפות על יישובים מבודדים וירי צלפים על שכונות יהודיות בערים המעורבות, "מעט אנשי הצבא והמשטרה שעוד יש לי מתוחים עד הקצה בשמירה על היהודים בעיר העתיקה". בצד הבריטי התמודדו עם היעדר כמות מספקת של כוח צבאי ומשטרה בעקבות מלחמת האזרחים אשר מתחוללת (בערים ובדרכים) בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית (פלסטינית) בא"י בנוסף לכך היו צריכים להגן על עצמם מפני תקיפות הן מהצד הערבי והן מהצד היהודי, "גנבים שולטים עכשיו ברחוב הערבי [...] והללו עסוקים בשוד ובירי על המשטרה הבריטית, מעט אנשי הצבא והמשטרה שעוד יש לי מתוחים עד הקצה בשמירה על היהודים בעיר העתיקה [...] אבטחת יכולתנו לנוע בצירים מוגדרים ובהגנה על עצמם מירי של ערבים ויהודים [...] תיאור מצב של כוחותיי ברגע זה בקיצור נמרץ: בלתי מספיק".

דוגמה לקשיים שאיתם התמודד הצד היהודי היא פגיעות מצד הערבי בצירים השונים, ירי על כלי רכב של היישוב היהודי, שהתקשה להתמודד ולהגן על עצמו מול מאבק זה, במקור שבחזרתי בעמ' 99, מתוך הספר 'בונים מדינה יהודית ודמוקרטיה במזרח התיכון' (מחבר: יגאל משעול, בהוצאת היי סקול) ניתן לראות תמונה של לוחמים ערבים לצד רכב משוריין שעלה באש בדרך לירושלים, התמונה מתארת את הלחימה בצירים ואת הפגיעות של היישוב היהודי.

ב-14 במאי 1948 הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל. למחרת, ב-15 במאי פלשו לארץ כוחות צבאיים מסוריה, לבנון, מצרים ירדן ועיראק והחל השלב השני של מלחמת העצמאות.

בתחילת השלב השני נהנו הכוחות הערבים מיתרון מספרי בלוחמים ובציוד לחימה. לצבאות הערביים היו עשרות טנקים, תותחים ומטוסים, בעוד לצה"ל שזה עתה הוקם היו בודדים לכל היותר. דבר זה הוביל לכך שבתקופה הראשונה שהחלה בפלישת הצבאות והסתיימה בהפוגה שהחלה כעבור כחודש ב-11.6 זכו הכוחות הערביים לניצחונות גדולים וחדרו עמוק לתוך שטח ישראל. מעבר ליתרון המספרי, הכוחות הערביים היו רעננים מכיוון שנכנסו רק עכשיו ללחימה, בעוד הכוחות היהודיים היו כבר אחרי חצי שנה של מלחמה. לעומת זאת, לחיילי צה"ל אמנם היה ניסיון מעשי בלחימה, אך הם היו נחותים כמותית משמעותית, וסבלו ממחזור חמור בציוד צבאי ובתחמושת כתוצאה מאמברגו הבינלאומי על ישראל.

ההפוגה שהחלה ב-11 ביוני מסמלת שינוי ביחסי הכוחות במלחמה. מדינת ישראל ניצלה את ההפוגה לקליטת עולים רבים וגיוסם לצה"ל, תוך הכפלת כוח האדם של צה"ל פי 4 מכ-30,000 חיילים לכ-120,000. בנוסף, ישראל הצליחה לרכוש נשק מציכוסלובקיה ולהביאו לארץ למרות האמברגו הבינלאומי שהוטל עליה. בין היתר יובאו טנקים ומטוסים שאפשרו הקמת חיל שריון וחיל אוויר ישראלים. צה"ל ניצל את ההפוגה גם כדי להתאים ולפתח את המבנה הארגוני שלו ואיגד חטיבות לאוגדות וחילות. פעולה זו אפשרה לו לשלוט טוב יותר בכוחות שלו, ולהפעילם בריכוז ועוצמה גדולים יותר.

השינוי ביחסי הכוחות הוביל למהפך במהלך המלחמה. לאחר שבחודש הראשון ספגה ישראל אבדות כבדות בחיים ובשטח ונאלצה להתמקד במגננה, לאחר ההפוגה היה לה את הכוח והיכולת לצאת לפעולות התקפיות ולנקוט יוזמה משל עצמה. במהלך עשרת הימים שלאחר סיום ההפוגה ("קרבות עשרת הימים") הורחב הפרוזדור המוביל לירושלים ונכבשו שטחים משמעותיים בגליל ובשפלת יהודה. לאחר מכן הוכרזה הפוגה נוספת שהופרה ב-15.10 ולאחריה ממשיך צה"ל בהישגיו – הפעם בעיקר בדרום הארץ.

השינוי ביחסי הכוחות הוביל לכך שתוצאות המלחמה היו טובות הרבה יותר מהמצופה מבחינתה של ישראל. מדינת ישראל שרדה והייתה לעובדה קיימת. היכולת לנקוט יוזמה הובילה לכיבוש של שטחים מעבר לתוכנית החלוקה, וכך שטחה של מדינה ישראל בסוף המלחמה היה גדול מהשטח שיועד לה לפי תוכנית החלוקה, ובעיקר היה בעל רצף טריטוריאלי. העוצמה שצה"ל הפגים במהלך המלחמה הובילה את מדינות ערב להבנה כי הן אינן יכולות בשלב זה להשמיד את מדינת ישראל, ועל כן נאלצו לחתום על הסכמי שביתת נשק שבעצם הכירו בישות הריבונית של מדינת ישראל.

סעיף ב'

במהלך מלחמת העצמאות כ-700,000 ערבים שחיו בשטחה של מדינת ישראל יצאו משטח המדינה – רובם ברחו, וחלקם גורשו על ידי צה"ל. בסיום המלחמה אותם ערבים נותרו חסרי בית, ובעצם הפכו לפליטים. עם השנים הפכה אוכלוסייה זו לגרוע משמעותי בסכסוך היהודי-ערבי וזכתה לכינוי "בעיית הפליטים הפלסטיניים". היו כמה גורמים שהובילו למצב זה:

1. אי יכולת לחזור לבתים בישראל – מדינת ישראל סירבה לאפשר לפליטים לחזור להתגורר בשטחה מטעמים ביטחוניים ודמוגרפיים, והעדיפה להציע כחלופה פיצוי כלכלי – הצעה שנדחתה לרוב כלאחר יד.
2. היעדר סיוע במדינות ערב – המדינות הערביות אליהן ברחו הפליטים לא סייעו בקליטתם בתוך האוכלוסייה שלהן, וגם מיעטו להשקיע בדאגה לצרכיהם הבסיסיים של הפליטים שהמשיכו להתגורר בתנאים קשים במחנות פליטים. במקום זאת העדיפו המדינות הערביות להטיל את האחריות לפליטים על ישראל עצמה.

3. הגדרת "פליט פלסטיני" – האו"ם הוציא הגדרה נפרדת לפליט פלסטיני. הגדרה זו רחבה יותר מההגדרה הפשוטה של פליט, ומכלילה למשל כפליטים פלסטיניים גם צאצאים ובני זוג של הפליטים המקוריים. בנוסף, פליט פלסטיני ימשיך להיות מוגדר פליט, גם אם קיבל אזרחות במקום מושבו החדש. הגדרה נפרדת זו הובילה לכך שאוכלוסיית הפליטים הפלסטיניים רק גדלה במהלך השנים, דבר שהפך את הטיפול בהם לבעיה גדולה הרבה יותר, ולמעשה הקשה על אפשרות של מציאת פתרון.

ניתן לראות את עמדה של מדינת ישראל כלפי בעיית הפליטים הפלסטיניים בדבריו של משה שרת בישיבת ממשלה שהתקיימה ב-16.6.48, בעוד המלחמה מתנהלת. בדבריו מצהיר שרת כי מלכתחילה כמובן שמדינת ישראל לא שמה לה כמטרה לגרש את האוכלוסייה הערבית משטחה, אך "אם הדבר הזה אירע תוך כדי זעזועי מלחמה, מלחמה שהעם הערבי הכריז עלינו, ומתוך מנוסה של הערבים עצמם, הרי זה אחד מאותם השינויים המהפכניים שאחריהם אין ההיסטוריה חוזרת לקדמותה" (מקור מספר הלימוד 'בונים מדינה', יגאל משעול, היי סקול, עמוד 153). בדברים אלה אפשר לראות כי אין בכוונתה של מדינת ישראל לאפשר לפליטים הפלסטיניים לחזור לבתייהם וכי המנוסה שלהם היא חד סטרית.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

שאלה 10

סעיף א'

במהלך שנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת, התפרקו מעצמות קולוניאליסטיות רבות ממושבותיהן, ואפשרו להן לקום כמדינות לאום עצמאיות. לתופעה זו היו גורמים מוסגים שונים:

1. גורם אידאולוגי: התנגדות המעצמות לקולוניאליזם – שתי המעצמות הגדולות, ארה"ב וברית"מ, התנגדו לקולוניאליזם. ארה"ב התנגדה לו מתוך אופייה הליברלי ואמונתה בזכות להגדרה עצמית של כל לאום, ואילו ברית"מ התנגדה לו מתוך תפיסתה הקומוניסטית שראתה הקולוניאליזם עוד דרך ניצול של בעלי ההון את המעמד הנמוך. עמדת המעצמות הייתה בעלמת משקל מכריע בשיקולים הדיפלומטיים הבין-לאומיים והובילה מדינות קולוניאליסטיות לוותר על מושבותיהן.
2. גורם פוליטי: הקמת תנועות לאומיות – התודעה הלאומית התפתחה בשנים הללו במדינות שהיו נתונות לשלטון קולוניאליסטי, בין היתר באמצעות חשיפתן לעולם הרוח המערבי. כתוצאה מכך הוקמו תנועות פוליטיות לאומיות בתוך המדינות שנאבקו בשלטון הזר.
3. גורם כלכלי: נטל כלכלי – לאחר מלחמת העולם השנייה, המעצמות הקולוניאליסטיות הגדולות חוו משבר כלכלי והיו צריכים להשקיע משאבים רבים בשיקום נזקי המלחמה. לאור ירידת רווחיותן של המושבות כתוצאה מתהליך הגלובליזציה, הפכה השליטה בהן לנטל כלכלי על המעצמות, והללו ביקשו להיפטר מהן על מנת שיוכלו להשקיע באוכלוסייה ובשטח שלהן.

לדעתי הגורם האידאולוגי הוא המשמעותי ביותר. קשיים כלכליים ופוליטיים קיימים במדינות רבות, אך הם אינם מחייבים לרוב דווקא פתרון מסוים וניתן לחשוב על מגוון דרכים לפתור אותן. האימפריות היו יכולות למשל להגביר את המיסוי, או לאפשר לתושבי הקולוניות להשתלב בלאום של המדינה הקולוניאליסטית. בסופו של דבר מה שהוביל לפתרון של נטישת הקולוניות והקמת מדינות הלאום במקומן הוא התפיסה הרעיונית והמוסרית שראתה בפתרון זה את הפתרון המוסרי והצודק ביותר.

האוכלוסייה היהודית המדינות האסלאם הצטמצמה מאוד בשנים שלאחר הקמת מדינת ישראל. אם במרוקו היום ב-1948 כ-250,000 יהודים, הרי שכעבור 18 שנה מספרם היה פחות משליש מכמות זו. באלג'יריה המגמה הייתה חדה יותר ובאותן 18 שנים הצטמצמה אוכלוסייתה היהודית בכ-98%. בעדן, בה היו ב-1948 כ-9,000 יהודים, לא נותרו יהודים בכלל כעבור מעט יותר מ-20 שנה.

לתופעה צמיחה שלילית זו ישנם כמה גורמים:

1. מלחמת העצמאות – הכרזת האו"ם על תוכנית החלוקה והקמת המדינה שהובילו למלחמת העצמאות, עוררה זעם ושנאה כלפי היהודים הארצות האסלאם בכלל ובארצות הערביות בפרט. חומרתו של יחס זה לא הייתה זהה בכל המדינות, אך לרוב היה בו די לעורר חשש משמעותי באוכלוסייה היהודית ולהוביל לעזיבתם את המדינות הללו.
2. הקמת מדינת ישראל – במדינות האסלאם הייתה קיימת פעילות ציונית החל משנות ה-20 של המאה העשרים, אבל פעילות זו הגברה במיוחד במהלך מלחמת העולם השנייה ושמע מאורעות השואה הגביר את ההזדהות עם רעיונותיה. לאור זאת כאשר קמה מדינה יהודית, יהודים רבים מארצות האסלאם ביקשו לעלות אליה ולהעתיק את חייהם לשטחה.
3. השפעת "הליגה הערבית" – בסוף מלחמת העולם השנייה הוקמה "הליגה הערבית", ארגון-גג שאיגד תחתיו את כלל המדינות הערביות. אחת מהדרכים של הארגון לאחד את העולם הערבי ולהגביר את שיתוף הפעולה בין המדינות הייתה הדגשת השנאה לישראל וליהודים. תופעה זו התגברה במהלך מלחמת העצמאות עד כדי החלטה על שלילת אזרחות והחרמת רכוש של יהודים בארצות הערביות. פעילות זו הגבירה את התחושה של היהודים במדינות הערביות כי אינם רצויים ואף כי קיים חשש רציני לחייהם, והוביל לעזיבה מסיבית של אותן מדינות.

שאלה 11

סעיף א'

שלושה גורמים לעלייה למדינת ישראל בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20. עם הקמת מדינת ישראל בשנת 1948, החלו עליות רחבות היקף לארץ. העליות היוו מרכיב מרכזי בבניית המדינה הצעירה. העליות נבעו משילוב של גורמי דחיפה מארצות המוצא, לעומת גורמי משיכה מעצם העובדה כי קמה מדינת היהודים בארץ ישראל. העליות לארץ היו חלק ממימוש החזון הציוני- קיבוץ גלויות אשר במעט שנים הגיעו ארצה מעל 750,000 עולים מארצות שונות, הן מארצות האסלאם הרבות והן מארצות אירופה המדומות לאחר מלחמת העולם השנייה והשואה. להלן שלושה גורמים אשר השפיעו רבות על העליות:

1. הקמת מדינת ישראל ופתיחת שערי העלייה – עם הקמת המדינה בשנת 1948, חוקק חוק השבות. חוק זה העניק לכל יהודי זכות לעלות לישראל ולקבל אזרחות. המדינה עודדה עלייה כחלק מתפיסת "קיבוץ גלויות" ובניית רוב יהודי בהיבט הדמוגרפי. מעבר לפן החוקי והטריטוריאלי- מדינת ישראל הייתה המקום הבטוח ליהודים לאחר השואה ולאור ההתנכלויות אשר חוו יהודים רבים בארצות האסלאם. הציונים ראו בהקמת מדינת ישראל את חזונו של הרצל רוקם עור וגידים, את התגשמות החלום הציוני ואת היעד אליו שאפו ופיללו לאורך כל שנותיה של התנועה הציונית. גישה נוספת היא הגישה הדתית- ארץ ישראל הינה ארץ האבות, ארץ המקרא והתנ"ך אשר ניתנה בהבטחה לעם ישראל וזו תביא לביאת המשיח. זהו אירוע מכונן ומשמעותי עבור יהודים רבים בעולם אשר רצו לממש את החלום הציוני והיהודי. מנגד הקמת מדינת ישראל הביאה להסלמה והדרדרות בגורלם ומצבם של יהודים רבים בארצות האסלאם, על כך ארחיב בסעיף הבא.

2. תהליך הדה-קולוניזציה והקמת מדינות עצמאיות – לאחר יציאת האימפריה מהשטח הכבוש בד בבד התבססו מדינות אלו עם זהות ערבית אסלאמית חזקה. לאור שתי המגמות הללו החלה החמרה במצב היהודים במדינות האסלאם במספר מישורים: ירידה במעמד המשפטי והחברתי, רדיפות, אלימות פיזית, פגיעה בזכויות ושליטת ביטחון אישי וכלכלי והזדהות עם הפלסטינים – יהודי לוב, תימן, מצרים וכד'. מציאות זו דחפה רבים לעזוב את ארצותיהם ולעלות למדינת ישראל. יהודים רבים נתפסו כזרים בארצות אלו, וכמי ששיתפו פעולה עם האימפריה הזרה והכובשת (עסקים וקשרים תרבותיים וחינוכיים). כל זאת ועוד הפאן ערביות והפאן אסלאמיזציה הביא את היהודים לנקודה כי אינם שייכים ואין זה מקומם עוד בהיבט החברתי, הזהותי והאישי.
3. שארית הפליטה והמשך האנטישמיות במדינות הגוש הקומוניסטי – השלכות השואה על יהודי אירופה. שורדי השואה נותרו ללא בית, רכוש או משפחה, וחיו במחנות עקורים באירופה. מדינת ישראל נתפסה בעיניהם כמקלט בטוח וכפתרון לאומי לעם היהודי, כבית וכתחליף להרס ולחורבן שהביאה המלחמה. המלחמה והשואה הפכו את אירופה לבית קברות של משפחות השורדים. אירופה כבר לא נראתה להם כמקום בו יוכלו לשוב ולהקים משפחה ובית. רבים ראו בחיים בארץ ישראל ובמדינה יהודית כמילוי הצו האחרון שהשאירו הקורבנות. המשך התסיסה אנטישמית באירופה לא חלפה עם השואה, הפגיעה הפיזית ביהודים שחזרו לבתיהם, הבהירו לרבים כי האנטישמיות במזרח אירופה (פולין, אוקראינה וכד') היא עדין תופעה רווחת ולכן עליהם לבסס את חייהם בארץ ישראל כמקום מבטחים.

מקור מספר הלימוד המסביר כיצד אחד מהגורמים בא לידי ביטוי:

מתוך עדותו של בוארו ז"לבר על מצבם של יהודי מצרים לאחר ההכרזה על מדינה ישראל.

"נבואתי הרעה התגשמה. הראשונים ששילמו את מחיר הכרזת מדינת ישראל היו הצעירים היהודים ששמותיהם היו בידי הבולשת..." זהו פרי מעקב ארוך לפני הכרזת המדינה. גם צעירים רבים שלא היו כלל ציונים נעצרו באותו היום והושלכו למחנה מעצר..." בוארו ממשיך לתאר את הימים הקשים והמפחידים שהילכו אימים על יהודי מצרים, על הצעירים בעיקר שעל לא עוול בכפם נעצרו כאילו עשו פשע. עליו עצמו הוא אומר שפסחו למזלו אבל הוא הבין שזה רק עניין של זמן עד שיגיעו גם אליו.

(קטע מקור מספר 4, עמ' 195 בספר "בונים מדינה דמוקרטית ויהודית במזרח התיכון"/ יגאל משעול, הוצאת היי סקול).

סעיף ב'

הנסיבות בשנים הראשונות להקמת המדינה השפיעו על מדיניות העולים. ביסוס משפט זה על שלוש עובדות היסטוריות. השנים הראשונות אכן היו רוויות ומלאות באירועים אשר הצריכו משאבים שונים ומרובים. היקף מאסיבי של עלייה, מדינה צעירה לאחר שנה וחצי של מלחמה קשה, מצב כלכלי קשה, מחסור במוצרים, חומרי גלם ושיקומם של שורדי השואה. יש לחלק את מדיניות הקליטה למספר היבטים ומישורים:

- תנאים כלכליים – המדינה הייתה בחוסר חמור של משאבים, עם מחסור במזון ומוצרים בסיסיים, מחסור בדיוור ותשתיות. לכן הקליטה הייתה בעיקר במעברות, במטרה למרכז את העולים ולספק להם שירותים בסיסיים. הוגדרה מדיניות צנע על מנת להתמודד עם האכלת והזנה של האוכלוסייה הרבה שהגיעה לכאן חסרת כל. המדיניות האכלת האוכלוסייה הייתה ע"י תלושי מזון לפי גודל המשפחה. האנשים חיו בצמצום רב.
- תנאים ביטחוניים – לאחר מלחמת העצמאות, האיום הצבאי מצד המדינות הערביות השכנות דרש שהמדינה תשלב את העולים במאמץ הביטחוני. לדוגמה על ידי קליטתם בקרבת גבולות או בעבודה

חקלאית/תעשייתית תורמת למדינה ולהגנה על הגבולות, יישוב = ביטחון. היה צורך אדיר בחיילים מיומנים אשר ימשיכו את ההישגים הצבאיים במלחמת העצמאות, היה צורך בקליטתם, אימונם והכשרתם על מנת להתמודד עם האיומים הפנימיים והחיצוניים של ישראל.

- **תנאים חברתיים** – החברה הישראלית הייתה מגוונת מאוד מבחינת מוצא העולים (אירופה, המזרח התיכון וצפון אפריקה). המדינה נקטה במדיניות אחידה וריכוזית- "כור היתוך", כדי להקל על ההסתגלות ולמנוע גיוון בין העולים למקומיים. המפגש הטעון והשונה בין ותיקי הארץ לעולים מארצות האסלאם הביא לשד עדתי, לקיפוח ולישראל הראשונה והשניה. העולים מארצות האסלאם לא תאמו את זהות הצבר "שרוליק" החילוני, המגן, המדבר עברית והמתקדם. הם גרו במעברות ושיכוני עולים, הם שוכנו בפריפריה הרחוקות מערי המרכז, הם דיברו בשפת ארץ המוצא ולא בעברית, הם חיו אורח חיים מסורתי ובעיקר הם היו שונים מהמדינות שהאליטה האשכנזית שאפה ליצור. כל זה ועוד הביא לקיטוב וקיפוח שעשורים המשיכו לאפיין את הצדדים השונים.

הפתרון לשוני הינה מדיניות כור ההיתוך. מדיניות כור ההיתוך הייתה גישה חינוכית וחברתית שהונהגה במדינת ישראל בשנים הראשונות לקיומה, בעיקר בשנות ה-50, במטרה ליצור חברה אחידה מתוך ריבוי העולים ממדינות שונות. הרעיון המרכזי היה "להתיך" את ההבדלים התרבותיים, הלשוניים והדתיים של העולים השונים לכדי תרבות ישראלית אחת. למדיניות זו היו הרבה דוגמאות, עברות שמות, גיוס לצבא, למידת השפה העברית, מחיקת הגלות והזהות ממדינת האם, חינוך ספציפי- קו אחד של תרבות, שירה, ספרות, תכנים וכד'.

מתוך השיר "שרלייה" (שער העליה) מאת חווה אלברשטיין, ניתן לראות את ההשפעה של מדיניות זו על העולים מארצות האסלאם.

דוגמה ראשונה: "כל שעה שפה אחרת הרדיו מגן, יושבים כמו גולים במחותר... מתחממים... מבינים כל מילה, שרים את השירים, ובבוקר חוזרים אל השפה החדשה, שוברת השיניים, אדישה וקשה..." דוגמה זו מראה את הגעגוע לשירים מבית אבא אולם את אי היכולת שלהם להמשיך ולהאזין להם. כמו כן השוני בין השפות, הקושי בקליטת שפה חדשה היה קשה מנשוא עבורם.

דוגמה שניה מתוך השיר: "מחליפים מקצוע, מחליפים את השמות, מחליפים זכרונות..." דוגמה זו מתארת עד כמה כל חייהם השתנו מהקצה לקצה. הם היו צריכים לרכוש מקצוע חדש, שם חדש, זהות חדשה- כלום לא נשאר אותו דבר.

מדיניות כור ההיתוך איחדה את העולים כמקשה אחת, נוקשה וללא הבדלים וגיוון. זה היה במחיר של מחיקת זהות, בושח, חוסר ייצוג, חוסר בהבנת האתגרים ומציאת פתרונות, חוסר השתלבות ויצר תחושה של קיפוח, זעם, שוני שבא לידי נקודת רתיחה באירועי ואדי סאליב. מחיר הדיכוי יצר ישראל שניה עצובה ולא משתלבת במדינת היהודים והקיטוב החברתי נפרץ והשתנה אט אט בעשורים הבאים.

שאלה 13

סעיף א'

קטע מקור ממאמר של חוסיין חרידי, דיפלומט מצרי, שהיה קצין צעיר בצבא המצרי בזמן המלחמה.

למצרים היו מספר מטרות להשיג במלחמת יום הכיפורים. היא שאפה להזחיר לעצמה את השליטה בשטחים הכבושים. חצי האי סיני ותעלת סואץ שנכבשו ע"י ישראל במלחמת 6 הימים, היו לשטח אסטרטגי, משמעותי וחשוב עבור המצרים. כמו כן מצרים רצתה למחוק את ההשפלה ולנקום בישראל על אותה משלחמה משנת 1967.

בזיכרונותיו של חרידי, ניתן לראות בבירור את ההפתעה, הציפייה ואז השמחה לאור המצב שנוצר ב-6 באוקטובר, יום תחילת המלחמה. חרידי מתאר תחילה שקט חרשי ומוזר במפקדות השונות בסואץ. לאור זאת הרגישו כי עמד לקרות משהו גדול מאד, הם לא ידעו מה. "שקט מוזר ירד על מפקדות הצבאיות והעמדות ליד כביש סואץ... הרגשנו כי משהו גדול ומשמעותי יותר משיכולנו לדמיין..." תיאור זה של חרידי הוא בדיוק ההפתעה שישראל חוותה. אף אחד לא ציפה, לא תיאר, לא חזה ולא נערך לתקיפה מצרית (וסורית), בו זמנית בתקופה ובשנה זו. כמו שחרידי וקצינים צעירים נוספים חשו- כך גודל ההפתעה בישראל.

הקונספציה שהביאה את ישראל לחוסר מעשה, לחוסר הכנה ולקראית שגויה של המציאות המשתנה הביאה בצד השני לגודל השעה החשובה בצד המצרי (והסורי). בהמשך המקור מתאר חרידי את התקיפות המצריות המאסיביות של חיל האוויר המצרי על המוצבים בסיני ובעיקר שעברו את קו הביצורים בר לב. היוזמה המצרית לתקיפה הותירה את ישראל בהלם, בחוסר תגובה ובכוח לחימה דל שלא הצליח בימים הראשונים לבלום את ההתקפה כיוון שלא היה ערוך כלל למלחמה. "חיל האוויר ויחידות התותחנים של הארמיה השנייה והשלישית המצרית לאורך התעלה החלו להפגין..." הגיעו החדשות שחיכינו להן במשך שש שנים האחרונות מאז מלחמת יוני 1967... "בקטע זה מתאר חרידי את הציפייה למחוק את ההשפלה של המלחמה ההיא: "אין מילים שיכולות לתאר את השמחה וההתרוממות שחווינו..." "אנו קצינים צעירים שסוף סוף הבנו שנשחרר את סיני מישראל ומצרים תנקום את נקמתה..."

משפט זה מגלם את כל שאיפותיה של מצרים- למחוק השפלה, לנקום בישראל ולהחזיר את סיני והתעלה לרשותה.

מטרות אלו אכן הושגו. מטרה שהושגה כבר בימים הראשונים של המלחמה או מעצם המלחמה עצמה הינה מחיקת ההשפלה ונקמה בישראל. ישראל הופתעה באופן חריג, לא הגיבה בימים הראשונים, הסרבול של גיוס מילואים והבאת חיילים למוצבים המרוחקים עלו בדם, בשבויים רבים, בפצועים ובהלם רב. ההתאוששות והיציאה מההלם לקחו מספר ימים. מצרים הצליחה לפרוץ את קווי ההגנה של ישראל (קו בר לב), הצליחו להקים ראשי גשר לאורך התעלה ולחצות אותה- דבר שהביא להם יתרון טקטי אדיר בימים הראשונים. הקונספציה נשברה, הזלזול בצבאות ערב הביא לשאננות ולחוסר הלימה למה שקורה בשטח.

המטרה השנייה - החזרת השטחים הכבושים. סיני רצתה להשיב לרשותה את חצי האי סיני ותעלת סואץ. אולם המלחמה עצמה לא הביאה לתוצאה זו, אבל ההצלחות בימים הראשונים למלחמה, ההפתעה הגמורה וההשלכות של המלחמה הביאו את ישראל ומצרים לתהליך התקרבות שלקח שנים ובאופן הדרגתי כל פעם ישראל נסוגה עוד ועוד מהתעלה ומהמוצבים בסיני, זאת עד לנקודת השיא בו נחתם הסכם שלום בין המדינות בתמורה ישראל החזירה למצרים את סיני והתעלה.

סעיף ב'

הפער בין ההישגים הצבאיים לבין התחושות הקשות בקרב הציבור הישראלי לאחר המלחמה הדגישו את הקיטוב, את תפיסת המציאות השגויה של הדרג המדיני והמודיעין הישראלי שעד אז נתפסו כבלתי חדירים, הכי טובים ובלתי מנוצחים. מצד אחד הישג צבאי אדיר לאור תנאי הפתיחה הקשים של המלחמה. ישראל הופתעה, לא הייתה ערוכה, לא יזמה מכת מנע, לקח זמן עד שנשלחו כוחות למוצבים המרוחקים בסיני ובגולן, אבדות רבות בימים הראשונים ותחושת מחדל עמוקה שהכול קרס. מאידך חרף נתוני הפתיחה הקשים לישראל, המלחמה נגמרה תוך 3 שבועות בהישג צבאי כאשר כל השטחים בידי ישראל והסגת האויב עד לעומק השטח- 40 ק"מ מדמשק, ו-101 ק"מ מקהיר. אולם חרף השטחים שנותרו בידי ישראל התחושות בקרב הציבור הישראלי היו תחושות קשות. תחושות של: ייאוש, אובדן, שכול, רצון ללקיחת אחריות ומתן תשובות כיצד דבר כזה קרה. הציבור הישראלי יצא בהמוניו לרחובות וזעק "מחדל".

1. הפתעה המלחמה – המתקפות של מצרים וסוריה ב-6 באוקטובר תפסו את צה"ל והציבור לא מוכן. הציבור חווה זעזוע מהעובדה שמדינה חזקה כמו ישראל הותקפה והנוק הראשוני היה כבד. תחושת ההפתעה גרמה לאנשים לחשוב שהמדינה אינה מוכנה להגן עליהם, למרות שהצבא הצליח בהמשך

לייצב את המצב. תחושת ניכור מהמנהיגות – רבים האמינו שהממשלה והצבא לא דיברו בגילוי לב עם הציבור לגבי ההצלחות והכשלונות במלחמה. הפער בין הצלחות הצבא בשטח לבין התחושות הציבוריות יצר משבר אמון עמוק במערכת הביטחון ולחץ על הממשלה לשאת באחריות פוליטית, שהגיע בסופו של דבר להתפטרות ראש הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין. מחאות ברחובות העמיקו את הזעקה והשבר של הציבור.

2. אבדות כבדות והשכול שנגע כמעט בכל משפחה – במהלך הימים הראשונים של המלחמה, חיילים רבים נהרגו או נפצעו, מה שגרם למשפחות האזרחים לחוות כאב אישי קשה. התמונות מהחזית והידיעות על אבדות רבות עוררו תחושת הלם בציבור והגבירו את התחושה שהמדינה נכשלת במילוי תפקידה להגן על אזרחיה. מעל 2600 הרוגים בזמן קצר. מעל 6000 פצועים וכ-300 שבויים.
3. חוסר מוכנות של הצבא – הציוד הישן, המגבלות הלוגיסטיות והעובדה שהחיילים לא היו ערוכים לקרבות פתיחה במתכונת כזו, עוררו תחושת חוסר ביטחון נוסף בקרב הציבור. רבים ראו בכך סימן לכך שהצבא לא מסוגל להתמודד עם מצב חירום מבלי לגרום לאבדות רבות. כשל במודיעין – המודיעין הישראלי לא צפה את היקף התקיפה המצרית והסורית, ולכן ההנהגה נכשלה בהכנת הצבא מראש. חוסר המידע המדויק גרם לתחושת תסכול בציבור, שכן רבים חשו שהממשלה והצבא לא היו ערוכים למרות האיומים הברורים.

כל אלו ועוד הציפו את התחושות הקשות שתורגמו הלכה למעשה למציאות אחרת בישראל בשנים הבאות. הצבא עשה רה-אורגניזציה בחיל המודיעין, ועדת אגרנט אמנם לא הביאה לפיטורי הדרג המדיני, אולם הכח של העם והמחאות הביאו להתפטרות גולדה ודיין, בשנת 1977 היה מהפך פוליטי שאחד מגורמיו היו מחדלי מלחמת יום הכיפורים ומפלגת השלטון הבלתי מעוררת התחלפה לראשונה. כמו כן היבטים כלכליים ותלות גדולה בארה"ב היו חלק מהנוף הישראלי בשנים שלאחר המלחמה.